

Z. Varga Zoltán

SZÖVEG – MŰ, OLVASÁS – ÍRÁS

– Roland Barthes szövegelmélete negyven év múltán –

Roland Barthes hatvanas évek végén, hetvenes évek elején írt esszéi, könyvei (*A szerző halála* – 1968; *A Műtől a Szöveg felé* – 1971; *Az olvasásról, S/Z* – 1970; *A szöveg öröme* – 1973), az *Encyclopaedia Universalis* számára írt *A Szöveg (elmélete)* – 1973, szócikk stb.)¹ az utóbb posztstrukturalistának keresztelt irodalomelméleti iskola programadó írásainak számítanak. Ezek az elméleti írások szinte manifesztumként, többé-kevésbé nyílt ideológiakritikai szándékkal definiálják újra az irodalom, az irodalmi folyamat néhány alapfogalmát (mű, szöveg, szerző, olvasó, írás, olvasás). A nyolcvanas–kilencvenes években Barthes szövegelméletének – részben az intertextualitás elméletének köszönhetően – nagy hatása volt, mára azonban mintha már csak távolságtartó történeti tisztelet övezné.² S valóban, negyven év távlatából olvasva újra ezeket a manifesztumként ható, érvelés helyett inkább apodiktikus kinyilatkoztatással élő írásokat, az újra és újra visszatérő, leegyszerűsítőnek és esetlegesnek tűnő értékítéleteket megfogalmazó oppozíciópárokat (írható/olvasható; szöveg/mű, gyönyörszöveg/örömszöveg; punctum/stúdium) óhatatlanul elfogja az embert a bosszúság, s talán némi megértéssel is viseltetik a Barthes korában megnyilvánuló fenntartásokkal. A fenntartások és a belőlük fakadó indulatok azonban időnként a mégoly higgadt és racionális olvasót, kutatót is elragadtatják, és olyasféle félreolvasáshoz (és elíráshoz) vezetnek, mint

¹ „La mort de l’auteur”. In uő: *Le bruissement de la langue. Essais critique IV*. Seuil, Paris, 1984. 63–70. ; „De l’œuvre au texte”. In i. m. 71–80.; „Sur la lecture”. In i. m. 37–48.; *Le plaisir du texte*. Seuil, Paris, 1973; *S/Z*. Seuil, Paris, 1970; „Texte (théorie du)”. In *Œuvres complètes*. Tome II. Seuil, Paris, 1677–1689. (Az *Encyclopaedia Universalis*, szócikke 1973), 1989. Magyarul: „A szerző halála”. In *A szöveg öröme*. Fordította BABARCSY Eszter. Osiris, Budapest, 1996. 50–55.; „A műtől a szöveg felé”. In *A szöveg öröme*. Fordította KOVÁCS Sándor. 67–74.; „A szöveg öröme”. Fordította MIHANCsik Zsófia. In *A szöveg öröme*. 75–116.; *S/Z*. Fordította MAHLER Zoltán. Osiris, Budapest, 1997.

² A „Mű” fogalmához való visszatérés és a „Szöveg” posztstrukturalista elméletének bírálatához lásd többek közt: Antoine COMPAGNON: *Az elmélet démona – irodalom és józan ész*. Fordította JENEY Éva. Kalligram, Pozsony, 2006; Steen-Bille JØRGENSEN–Axel RÜTH (szerk.): *Les défis de l’œuvre. Actes du Colloque Internationale*, Presses de l’Université Aarhus, 2007. *Retour sur la notion d’œuvre*. Littérature No.125, mars 2002.

amiről, Hans Robert Jauss *Negativitás és esztétikai tapasztalat*³ című, az adornói esztétikát a többek közt a francia posztstrukturalizmus felől újraértékelő tanulmánya tanúskodik. Írásában a máskülönben precizitásáról és filológiai gondosságáról ismert német irodalomelméleti kutató, s nem melleleg romanista a párizsi intellektuális divathóborttal való leszámolás hevében következetesen *Le degré zéro de la littérature*-ként, vagyis „Az irodalom nulla foka”-ként hivatkozik Barthes első könyvére. Csakhogy Barthes sem 1953-ban, sem máskor nem írt ezzel a címmel művet.⁴ A szóban forgó mű címe ugyanis *Le degré zéro de l'écriture*, azaz „Az írás nulla foka”, s tulajdonképpen annak az elméleti munkának az egyik nyitánya, mely az „irodalom” esszencialista, történelmi kontextustól és társadalmi diskurzusoktól függetlenített fogalmát differencializálja, és részben bírálja. A két felcserélt terminus „littérature” – (irodalom) / „écriture” – (írás) megkülönböztetése pedig nem csupán a barthes-i életmű egyik legfontosabb tétje, de a francia posztstrukturalizmus irodalom, filozófia, kritika határvonalait újradefiniáló gyakorlatában és történetében is fontos jelentőséggel bír.

Bizonyos szempontból érthető persze a figyelmetlenség, a fogalmi nagyvonalúság, hisz az irodalomkritika, az irodalomtörténet-írás – kényelemből – különösebb lelkiismeret-furdalás nélkül használja egymással felcserélhető, rokon értelmű kifejezéseként a „mű”, „szöveg”, „írás”, „irodalmi alkotás”, „irodalmi mű”, sőt „irodalmi műalkotás” szavakat. A barthes-i életmű azonban mintha sajátos jelentéssel rendelkező terminus technikusokat alakított volna ki az idők során némelyikükből. Fontos körülmény, kontextualizálni e látszólag esetlegesen használt terminusok közti különbséget, hogy lássuk azt az elméleti keretet és munkát, mely sajátos értelmet ad e barthes-i kifejezéseknek. Az „írás”, a „szöveg”, a „mű”, vagy épp az „olvasás” barthes-i értelme után nyomozva azonban arra jutunk, hogy aligha találjuk valamilyen állandó, definiálható jelentését e fogalmaknak, sokkal inkább a barthes-i életmű egészen áthúzódó és változó konceptusokról van szó. A korábban már említett első, 1953-as *Az írás nulla foka* című könyvben például már megjelenik az a jelentésmozzanat, amely cselekvésként, s éppen ezért etikai szempontból is meghatározhatóként nevezi meg az írást, bizonyos értelemben szembe állítva azt az „Irodalom” intézményként értett, a nyelvi cselekvés dimenziójával nem értelmezhető, bár szintén történelmi folyamatok eredményeként alakuló fogalmával. *Az írás nulla fokának* gondolatmenete szorosan kapcsolódik a sartré-i elkötelezett irodalom által

³ Hans Robert JAUSS: „Negativitás és esztétikai tapasztalat”. In uő: *Recepcióelmélet – esztétikai tapasztalat – irodalmi hermeneutika*. Fordította BONYHAI GÁBOR. Osiris, Budapest, 1997. 178–210. Németül: „Negativität und ästhetische Erfahrung: Adornos ästhetische Theorie in der retrospektive.” In B. LINDNER–W. M. LÜDKE: *Materialien zur ästhetische Theorie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1979. 138–168.

⁴ Nem a magyar fordító, Bonyhai Gábor hibájáról van szó, az eredeti német kiadásban is tévesen szerepel a könyv címe. A francia elméleti kontextusban a hatvanas–hetvenes években zajló terminológiai, fogalmi-nyelvi munka iránti fogékonyság hiányát tovább erősíti egy másik filológiai pontatlanság, hiszen Jauss tanulmányában Henri MESCHONNIC *Pour la poétique II* című könyvére is *Pour une littérature*-ként hivatkozik.

tematizált diszkurzív mezőhöz, s legnagyobb tétje épp az, hogy egyszerre őrizze meg az „Irodalom” autonómiáját, illessze azt be a társadalmi cselekvés mezejébe, anélkül, hogy ezt a viszonyt mechanikusan fogná föl (mint ahogy teszi azt bizonyos szempontból Sartre a *Mi az irodalom?*-ban, amikor a regényirodalom közvetlen társadalmi cselekvésértékéről beszél). Barthes könyvében az *írást* vagy *írasmódot* (a francia „écriture” szót e két magyar kifejezéssel fordítják) egy társadalmi és történelmi dimenzióval egyaránt rendelkező, állandósult nyelvhasználati formaként határozza meg. Az *írás* a *nyelv* és a *stílus* közötti köztes tartomány, a választás helye, szemben a nyelvvel és a stílussal, melyek adottak az írói szubjektivitás számára. A nyelvet első könyvében Barthes olyan horizontként határozza meg, „mely az egész irodalmi alkotást nagyjából úgy zárja magába, ahogy az ég és a föld találkozása biztosít meghitt otthont az embernek”, a stílus pedig valamiképpen a testhez, a nyelvi biológikumhoz kötődik, „a szerző személyes és titkos mitológiájához [...] ahol a szavak és a dolgok első ízben kapcsolódnak párba, a hol az író létezésének nagy nyelvi témái egyszer s mindenkorra kiformalódnak”.⁵ Az *írás* tehát választás a történelmileg és társadalmilag adott, egy társadalmi térben jelentéssel bíró formakészlet-rendszerben, de e választást az egyén titkos, személyes mitológiája (később úgy fogalmaz majd Barthes, hogy az egyénileg hozzátartozó ösztönkésztetések) is meghatározza, mely mintegy kívül esik a társadalmiasultságon.⁶ Az *írás* aktusára kettős teher, meghatározottság nehezedik, ám ez a nehézség konstitutív, létesítő természetű: aki ír, az érzékeli egy kornak a történelemtől örökölt, de az adott társadalmi, kulturális értékkontextusban megnyilvánuló (ideológiai, politikai, esztétikai, világnézeti) nyelvezeteit, beszédmódjait, s ezen nyelvezetek terében fogalmazza meg személyes történetének legfontosabb kérdéseit. Az *írás* ebben a tekintetben a szabadság – igaz, pillanatnyi – terepe Barthes számára, a szabadságé, mely a nyelv előzetes társadalmi adottsága és a stílus, testi, biológiai meghatározottsága között nyilvánulhat meg, s mint ilyennek sajátos ethosza van. Ám ugyanebben a műben Barthes egy másik tekintetben is körüljárja az *írás* fogalmát. Szembeállítja ugyanis a „beszéddel”, melynek lényegét linearitása és kommunikatív funkciója adja, míg az *írás* „egyfajta megfélemlítő ellenkommunikáció”, „megkövesedett nyelvezet”, mely úgyszólván valamilyen nyelven túliban gyökeredzik, „mindig szimbolikusként, befelé fordulónak látszik”.⁷ Az *írás*nak ez az eszközserűsége redukálhatatlansága sok szempontból megelőlegezi Jacques Derrida *írás-fordulatát*, az *írást* mint a logocentrikus, az értelmet totalizáló gondolati rendszereket bíráló fogalmat. Az *írás* mint gyakorlat, mint módszer e korai barthes-i meghatározása még a saussure-i nyelvészettel és jel fogalommal való találkozás előtt tematizálja e kérdést, ezért a párhuzam továbbvitele félrevezető lenne, ám világos, hogy már

⁵ Roland BARTHES: „Az *írás* nulla foka”. Fordította ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor. In uő: *A szöveg öröme*. 8–9.

⁶ Már itt látszik az Barthes egész pályáját végigkísérő gondolat – utópia? –, miszerint a „test” bizonyos szempontból ellenáll a szükségszerűen társadalmi jelentéssel való felruházásnak. Az ún. posztstrukturálisista korszak legfontosabb szövegei épp ennek a különféle nevekkkel illetett (gyönyör, punktum, test stb.) nem jelentő, „semleges”, radikálisan aszociális keresésének igézetében születnek.

⁷ I. m. 13.

Az írás *nulla foka* Barthes-ja sem tekinti az írást pusztán *elocutió*nak, hanem mind az *inventió*t, mind a *dispositió*t társítja az írás tevékenységéhez, s ezzel konstitutív szerepet juttat neki a gondolkodás folyamatában.⁸

Az írás *A szemiológia elemei* vagy *A divat mint rendszer szerzőjének* strukturalista, a saussure-i szemiológia hatását mutató időszakában kevésbé tartozik gondolkodásának vezérfogalmi közé. A saussure-i nyelvészet bináris oppozícióira épített modell- és rendszeralkotás, helyesebben szemiológiai keretelméletek kidolgozása (például az elbeszéléselemélet számára), a kultúrakutatás és a társadalomtudomány iránti nyitás, némileg háttérbe szorította az irodalmat Barthes munkásságában a hatvanas években. A Racine-könyv⁹ kapcsán kiobbant kritika-vitában is inkább az írás gyakorlati aspektusai kerülnek elő, mégpedig az irodalomkritika feladata kapcsán. A *Kritika és igazság* című, a strukturalista szemléletet lezáró vitairatban¹⁰ Barthes már az irodalmi művek többértelműsége, és eltérő értelmezhetősége kapcsán megfogalmazza a nyelv radikálisan szimbolikus természetének tézisé, mely a későbbi, posztstrukturalistának nevezett korszaknak az egyik kiindulópontja. E művében Barthes az értelmezői tevékenység három szerepét különbözteti meg: 1) a jelentés lehetőségi feltételeit vizsgáló, a forma és a jelentés általános kapcsolatait vizsgáló irodalomelméletet; 2) az egyedi kritikai aktusban az adott mű jelentését konkretizáló, a mű és a kritikus nyelvét dialógusba hozó irodalomkritikát; 3) és mű nyelvbe teljes beleolvadó, azzal összekeveredő olvasást.¹¹ Barthes pályájának későbbi alakulását tekintve a két utóbbi szerep tárgyalása bizonyult előremutatónak. Az irodalomkritika kapcsán a kritikai viszony kreatív jellegére, az értelmezett szöveggel egyenrangú szöveget létrehozó teremtő voltára, a műjelentés létrehozásában aktív, konstitutív szerepet játszó kritikus tevékenységre irányítja a figyelmet. A *Kritika és igazság* Barthes-ja szerint azt, hogy valaki író, nem szerep- vagy értékfogalmak mentén határozhatjuk meg, „hanem kizárólag egy bizonyos *beszédtudat* segítségével”. Író az, „akinek a nyelv problémát okoz, aki annak mélységeit, nem pedig eszköz voltát vagy szépségét tapasztalja ki”.¹² Az olvasás tevékenységének kapcsán pedig a szöveggel való összeolvadás, a szövegtől való elválaszthatatlanság, az olvasott szöveg nyelvvel való együttlét vágya már *A szöveg öröme*ben megfogalmazott olvasáserotika felé mutat.¹³

⁸ Michel Foucault híres, *Mi a szerző?* című esszéje szépen összefoglalja az írás efféle „posztstrukturalista” gyakorlatát, ám részben Barthes, főként pedig Derrida munkásságára utalva bírálja is az *écriture* fogalmának „transzcendentális anonimitással” alakítását. Vö. Michel Foucault: „Mi a szerző?” In uő: *Nyelv a végtelenhez*. Fordította ERŐS Ferenc és KICSÁK Lóránt. Latin Betűk, Debrecen, 1999. 119–145. különösen 122–124.!

⁹ Roland BARTHES: *Sur Racine*. Club français du livre, Paris, 1960; Seuil, 1963.

¹⁰ Roland BARTHES: „Kritika és igazság”. In uő: *Válogatott tanulmányok*. Fordította KELEMEN János. Európa, 1971. 215–241.

¹¹ I. m. 223.

¹² I. m. 216.

¹³ Vö. i. m. 240.: „Olvasni annyi, mint: vágyni a műre; azt akarni, hogy mű legyünk; elvetni azt, hogy a művet minden olyan beszéden kívül, amely nem maga a mű beszéde, megkettőzzük.”

A hatvanas évek végétől az *írás* fogalmának fontossága csökkenni látszik Barthes életművében, s helyére egy másik varázsszó, a *Szöveg* kerül az ebben az időszakban keletkezett munkáiban. A „barthes-i *Texte* semmiképpen sem tekinthető fogalomnak a szó pozitív, tudományos értelmében” – írja a szerzőről szóló monográfiájában Angyalosi Gergely.¹⁴ A Barthes művét eszme- és elmélettörténeti kontextusba helyező művében Angyalosi – a nemzetközi Barthes-kritikával összhangban – a Szöveg teorémájának a korabeli francia elméletekkel, elsősorban a Julia Kristeva-féle *signifiance*-szal, illetve a Jacques Derrida *différance*-szal, való összefüggését hangsúlyozza, s a textualitás transzgresszív értelmét emeli ki.¹⁵ A Szöveg ebben a tekintetben immár nem műfaji kategória vagy osztály, hanem „textuális vagy jelentő gyakorlat”, az olvasás és az írás tevékenységét egyaránt mozgósító „produktivitás”. A Szöveg transzgresszív természetének, vagyis intertextuális jellegének, radikális többértelműségének és poliszémiájának bemutatása azonban több Barthes-műben is egy hagyományos strukturalista műveleti eszközzel, a bináris oppozícióval történik. Ráadásul úgy tűnik *Mű* és *Szöveg* (*A Műtől a Szöveg felé*); *olvasható* és *írható* (*S/Z*); *örömszöveg* és *gyönyörszöveg* (*A szöveg öröme*); *stúdium* és *punktum* (*Világokkamra*) szembeállítás nem csupán egymással ellentétes fogalmi mezőket, értelemi szerkezeteket, befogadói magatartásokat, hanem értékeket is képvisel. A szembeállítás egyik tengelyének – különösen a *Szöveg* és *Mű*, illetve az *olvasható* és az *írható* kapcsán – a modernitás fogalma tűnik. Eszerint, s Barthes érvelésének számos pontja ezt látszik alátámasztani, a fenti ellentétpárok tagjait történeti-poétikai formációk határvonala választja el: egyfelől lenne egy konzervatív, klasszikus irodalomfelfogás, melyet a jelentés központosítása, korlátozott pluralitása, a szerző és olvasó hierarchizált felfogása jellemez, s vele szemben egy modern, az eredetvesztést, a jelentés pluralitását és szétszóródását játékba hozó felfogás. Másrészről viszont Barthes is tiltakozik a szembeállítás leegyszerűsítése, tárgyi, történeti osztályozási elvként való felfogása ellen, s jelzi a kategóriapárok közötti átjárhatóságot. Ennek talán legékezebb bizonyítéka, hogy a *S/Z*-ben kialakított új elbeszéléseleméleti módszert, az ún. textuális analízist Barthes egy határozottan az *olvasható* (*lisible*) kategóriájába sorolt szövegtárgyon, Balzac *Sarrasine* című kisregényén próbálja ki.

Az ún. Szöveg-korszak ideológia szempontból leginkább elkötelezett szövegei minden bizonnyal *A szerző halála*, illetve *A Műtől a Szöveg felé* című manifestumok. E két írás részletes bemutatása helyett az ideológiakritikai alapvetésre összpontosítok, mely a Szöveg barthes-i elméletében is fontossá válik. A hatvanas évek végére Barthes közel került a Tel Quel köré csoportosuló, szélsőbaloldali nézeteket hangoztató csoporthoz. Bár a csoport által egy bizonyos időszakban meggyőződéssel hangoztatott dialektikus materializmus, sőt maoizmus kétségtelenül csak felszínesen mutatkozik meg Barthes írásaiban, annyi bizonyosnak látszik, hogy a korábbi évek könnyed balossága után némileg elkötelezettebb és ideológiailag

¹⁴ ANGYALOSI Gergely: *Roland Barthes, a semleges próféta*. Osiris, Budapest, 1996. 178.

¹⁵ Vö. i. m. 178.

telítettebb terminológiával fogalmazza újra az irodalom társadalmi, történelmi logikáját, illetve vázol egy ebből a logikából kilépni szándékozó utópiát. A Szöveg elméletének filozófiai, eszmetörténeti eredőit vázolja Barthes a strukturalizmust, a lacani pszichoanalízist és a dialektikus materializmust nevezi meg, s e különös elméleti elegyet egyenesen episztemológiai mutációnak minősíti.¹⁶ Barthes *A szerző halálá-*ban (1968), illetve másik kiáltványszerű írásában, *A Műtől a Szöveg felé-*ben (1971) a szerző és a mű fogalmát, az irodalom intézményét a polgári ideológia és a kapitalista termelési rend termékének tartja, amely a tulajdont, a terméket és az azt szabályozó rendet, piacot képviseli az írás területén, tehát elnyomó funkciója van. A *Mű* véges tárgy, termék, pontosabban áru, melynek jelentését szerzője birtokolja és biztosítja, az olvasó-befogadó műhöz viszonyulása a passzív fogyasztás. A *Mű*vel szemben viszont megjelenik a *Szöveg* utópikus fogalma, mely „csak a cselekvésben, a létrehozásban tapasztalható meg”. A „mű konkrét, egy könyvhelyet tölt ki (pl. a könyvtárban); a *Szöveg* ellenben egy módszertani mező”¹⁷ fogalmaz Barthes ugyanebben az esszéjében. E módszertani mező sajátossága, hogy műhatárokon átlépő, létezése voltaképpen az olvasás lezáratlan folyamatához kötődik. E radikálisan többértelmű, és egyben ideális *Szöveg* csak egy legalább ugyanannyira utópikus olvasás eredményeképp jöhet létre. Ez az olvasási mód az olvasó aktív részvételét kívánja, és magához az íráshoz vezet el: „az írható szöveg *mi vagyunk írás közben*, mielőtt még valamely kizárólagos rendszer (Ideológia, Műfaj, Kritika) átszelné, feldarabolná, megdermesztené, formába öntené a világ végtelen játékát” mondja Barthes még ugyanabban az évben az *S/Z*-ben.¹⁸ Talán az ebben a munkában szereplő ellentétpár, az *olvasható* és az *írható* áll legközelebb jelentésében a *Mű/Szöveg* kettőshöz. A szembeállítás értéktelítettsége itt is látványos, hiszen az *írható* körülhatárolásában az vezet: „milyen szövegekre vágnék, milyen szövegeket írnék meg (írnék újra), fogadnék el érvényes erőnek világomban?”¹⁹ Ezzel szemben az *olvasható* betagozódott kulturális jelentések bejáratott ismétlése, klasszikus, unalmas, semmiképp sem a tartozik a felfedezés-ként, kalandként felfogott írás területéhez. (Mindazonáltal Barthes többször is hangsúlyozza, mint azt már korábban is említettem, hogy nem történelmi határ választja el a két kategóriát, s nem is szövegosztályokról van szó: a *Műben* is lehet *Szöveg*, az *olvashatóban* *írható*).

Hogy miben is áll az olvasó aktivitása, mit jelent újraírni a szöveget, annak megértésében segít a *játék* fogalma. Barthes az olvasó tevékenységét többször is a játékoséhoz hasonlítja, felhasználván a fogalom többértelműségét. „A szövegnek magának is van *játéka* (ahogy az ajtónak a sarokvasakon, vagy ahogy bármely szerkezetnek lehet »játéka«); az olvasó pedig kétszeresen is játszik: a Szöveget játszva, ahogy az ember egy játékot játszik, olyan eljárást keres, amely re-produkálhatja a Szöveget; de, hogy ez az eljárás ne egyszerűsödjék valamilyen passzív, belső után-

¹⁶ Vö. Roland BARTHES: „Texte (théorie du)”. In i. m. 1679.

¹⁷ Roland BARTHES: „A műtől a szöveg felé”. In i. m. 68.

¹⁸ Roland BARTHES: *S/Z*. 15.

¹⁹ I. m. 14.

zásra (hiszen éppen a Szöveg áll ellen az ilyesfajta egyszerűsítésnek), az olvasó *játsszik* a Szövegen a szó zenei értelmében is.²⁰ A játék fogalma jól mutatja az értékek rendszerének azt a finom eltolódását, ami a Szöveg (és így az olvasás) barthes-i logikáját irányítja. Barthes-nál a játék nem áll szemben a munkával, sőt épp a produktivitás szinonimája lesz. A produktivitás/fogyasztás értéktengely mentén kettéosztódó fogalmi mezőben a játék hagyományos jegyeivel (aktív, igenlő, nyílt, invenciózus) jellemzett, a *Szöveg* tartományába tartozó olvasási mód az *energeia* kategóriáját idézi, s mint ilyen, folyamatjellegével szemben áll minden belőle származtatható *ergonnal*, „végtermékkel”, a művel, az olvashatóval (passzív befogadás, fogyasztás). A *Szöveg* éppen azért tud Barthes szerint ellenállni a jelentés központosítását és kisajátítását célzó értelmezési gyakorlatoknak, mert nincs műjellege, nem önmagában zárt és elégséges.

A Szöveg-korszak ellentétpárjai tehát írás és olvasás közös módszertani mezejének jellemzésében kapnak szerepet. Eltérésük elsősorban funkciójukban ragadható meg: szerepük *A Műtől a Szöveg felé*-ben ideológiakritikai, az *S/Z*-ben az textuális analízis alkalmazási területét leszűkítő operatív.²¹ Mindkét fogalom-párra, sőt még a Szöveg korszakon kívül eső *Világokamra* studium/punktum-jára is igaz továbbá, hogy különböző tárgyak kapcsán (elbeszéléselemélet, olvasáselemélet, fotóelemélet) és eltérő elméleti célkitűzésekkel, de mégiscsak *A szöveg öröme*-ben megidézett nietzschei apollóni/dionüszoszi ellentétpárra vezethetők vissza, ahol az előbbi a kultúrán belüli, az intézmények és a törvények által biztonságos esztétikai, kulturális tapasztalat, a nyelvileg belakott világban való élményszerzés mozzanatára utal, míg az utóbbi a kultúrán kívüli, az én társadalmiságán túllépő, határlépő, a kulturális normákat figyelmen kívül hagyó „nyers”, „vad”, „nyelv nélküli”, pontosabban nyelvek határán megélhető tapasztalatokra. *A szöveg öröme* a barthes-i életműben azért is fontos, mert mű és szöveg, írás és olvasás, nyelv és szubjektivitás, társadalom és szubjektivitás kérdéseire immár nem egy elméleti, metanyelvi szempontból közelít, hanem az akadémiai beszédmód határait feszegető metonimikus, töredékes írásmóddal írja azt körül.

Visszatérve tehát a kiinduló kérdéshez, használható-e, s ha igen, miként, a barthes-i szövegelmélet által kidolgozott kategóriák mai irodalomértésünkben, szövegekkel kapcsolatos munkánkban? A módszertani mezőnek, ideológiakritikai eszköznek tekintett „Szöveget” sok jogos bíráló érte az elmúlt időszakban. Ezek a bírálatok – melyek mindazonáltal a modern, Barthes hatásának sokat köszönhető irodalomelméleti diskurzuson belül születtek – arra mutatnak rá, hogy a Szöveg teorema aligha segít az interpretáció munkájában. Egyrészt a Szöveghez és a Műhöz, az írhatóhoz és az olvashatóhoz társított elvi jellemzések erősen immanens szövegfelfogást sugallnak, s az értelmezés, befogadás társadalmi, történeti, kulturális kontextusát csaknem teljesen figyelmen kívül hagyják,²² vagy meglehetősen esetleges módon

²⁰ Roland BARTHES: „A műtől a szöveg felé”. In i. m. 73.

²¹ Vö. „[az olvasható és az írható] inkább operatív, semmint értékelő kategóriák” – ANGYALOSI Gergely: i. m. 208.

²² Vö. Axel RÜTH: „»De l'œuvre au texte« revisited”. In JØRGENSEN–RÜTH: i. m. 35–44.

vonják be az értelmezésbe.²³ Másrésztől a radikálisan intertextuális Szöveg voltaképpen ellehetetleníti az értelmezés kihívását és feladatát, mert „a »szövegek« csak akkor válnak számunkra jelentés- és jelentőségtelivé, ha tervekből, megvalósult vagy meg nem valósult intenciókból, explicit vagy implicit poétikákból – és ugyanakkor irodalmi intézményekből, az olvasó elképzeléséből, értelmezői hagyományokból álló »mű világra« alapulnak. E világtól elválasztva a szövegek megszűnnek jelentőnek lenni”.²⁴ De a válasz abban a tekintetben tagadó, ha például a Barthes narratológiára kifejtett hatását nézzük. A strukturalista narratológia egyik alapműve, Genette *Discours du récit*-je jellemző módon sokkal inkább kapcsolódik a *Bevezetés az elbeszélések strukturális elemzésébe* című, a saussure-i nyelvészetre és a proppi elbeszélés-grammatikára alapuló programjához, mint az *S/Z* textuális analíziséhez. Ugyanez a helyzet az intertextualitás elméletével, ahol a jelentés rétegzettségének leírására kidolgozott, a konnotáció hjelmszevi fogalmából kiinduló barthes-i elmélet módszer-tanként sokkal kevésbé használható, mint Genette-nek a témában írott, egymást követő könyvei. Úgy tűnik, Barthes művének fontossága ma sokkal inkább a nyelv, az írásban, szövegben való létezés – olvasók és írók közös tapasztalata – keretfeltételeinek felismerésében, emblematikus megfogalmazásában rejlik. Elméletei mögül pedig minduntalan felsejlik egy történetileg meghatározott, igen markáns ízés, éreztetve, mit keres és mit szeret Barthes az irodalomban, s mi az, ami munkásságának legfontosabb fogalmaiban is ott munkál: a megszakítottság, az szövegben való érvessztés eufóriáját, a nyelvi másság vagy a másság nyelvben való megtapasztalását, majd az ebből a határtapasztalattól való visszavonulást.

²³ Jó példa erre az *S/Z* ún. „kulturális kódja”, melynek funkciója tulajdonképpen a szövegben megidézett kulturális kontextus elemeinek a szöveg jelentésébe való bevonása lenne. A kulturális-történelmi kontextusnak ez a megközelítése azonban szükségszerűen töredékes, esetleges.

²⁴ Laurent JENNY: *Présentation: Retour sur la notion d'œuvre*. Littérature No.125. mars 2002. 3–12.